

Csaba László

Az újfajta makroökonomiai populizmus¹

Az írás azt a rejtélyt vizsgálja, hogy az EU-tagság a várakozások ellenében miért nem váltott ki erőteljes strukturális reformokat az új tagállamokban. Ehelyett egy nem etatista, de a közös valuta követelményeivel élesen szembemenő gazdaságpolitika alakult ki. Hipotézisünk szerint ennek végső oka a túl jól megtanult – és további ismeretekkel nem bővített – makroökonomiai alaptanok könyv lehet. Mindezek hatására a kormányzatok kezében részben nem maradt eszköz, részben hajlandóság arra, hogy a túlfűtöttséget idejében orvosolják. Az írásban többféle magyarázó tényező felsorolása mellett a gazdaságpolitikán túlmutató elméleti következtetések levonására teszünk kísérletet.

A jelenlegi időszakban a rendszerváltozáskor szerzett előnyeit elvesztő, tartós lassulás és pénzügyi egyensúlytalanság csapdájában vergődő Magyarország erőteljesen kirí a hasonló helyzetű és az EU-ba vele együtt belépő átalakult országok sorából. Míg a magyar kisiklás okairól számos írás született, köztük (Muraközy szerk., 2007) a hazai közéletet mintha túlságosan is eluralta volna az önsajnálát és a magába fordulás. Nemigen esik szó arról, hogy a magyar lassulás időszakában hihetetlen ütemben növekedő országok esetében a – mai közgazdasági irodalomban az eredendő bűnnek számító – *fenntarthatatlanság* szembezőkő jelei alakultak ki már 2005–2007 során.

S miközben a hazai és a nemzetközi közvélemény és a sajtó a rövid távú növekedési mutatók bővületében él, a közgazdaságtanban pallérozott elme elgondolkodhatott azon, vajon a Magyarországot az egy főre jutó GDP tekintetében már 2006-ban elhagyó Szlovákia és Észtország növekedési *trendértéke* lehet-e hosszú távon 10 százalék fölött évente? Hiszen efféle növekedést a saját kimutatása szerint jelenleg a 2400 dolláros egy főre jutó jövedelmű Kína tud csak elérni, vagyis a euró–dollár árfolyamon egytizednyi egy főre jutó jövedelem mellett – *Evsey Domar*, majd *Robert Solow* közismert felismeréseinek megfelelően. És ha készséggel elismerhetjük, hogy magyar szerző számára talán savanyú a szőlő, a kérdés azért kérdés marad, hiszen az említett növekedéseméleti alapvetéseket nem az átalakulás összefüggésében fedezték fel, mi több, az elmúlt fél évszázadban senki sem cáfolta meg őket.

Hasonlóképpen megfogalmazható – és nem meglepően a banki elemzők meg is fogalmazták (Backé és tsai, 2007; Enoch és Ötker-Robe szerk., 2007) –, hogy a növekedés kis nyitott gazdaságban, mint amilyenek az általunk vizsgált balti és balkáni államok, már középtávon sem függetlenedhet a külső fizetési mérleg állapótól, annak elfogadható egyensúlytalanságát tételezi fel – különben megszűnik a finanszírozhatóság. A külső pénzügyi fenntarthatóság

– mint saját gazdaságtörténetünkben már-már unalomig ismerjük – a gazdasági fejlődés ütemének közép- és hosszabb távon kényszerítő erejű peremfeltétele, mértéke a közismert hüvelykujjszabályok szerint a GDP 5 százalékát tartósan nem haladhatja meg.² Ezzel szemben a balti államokban a kétezres években a GDP 13–22 százalékát is meghaladó fizetési hiány mutatkozott, a bolgár és a román gazdaság meglódulása jelentős fizetési hiánnyal társult. Bulgáriában ennek mértéke az Unicredit alább idézett szemléje szerint 2006-ban a GDP nem kevesebb, mint 17,8, majd 2007-ben 21,5 százaléka volt, ami 2008-ra is még „csak” 14,5 és 2009-re 11 százalékra csökkent, majd ismét növekedni fog. Romániában a megfelelő egyensúlytalansági adat a GDP 10,4 százaléka 2006-ban, 13,9 százaléka 2007-ben, 14,2 százaléka 2008-ban és 13,5 százaléka 2009-ben, ami arra utal, hogy a növekedést jelentős részben külső forrásra alapozták. 2007–2008 folyamán ezért is egyértelművé vált, hogy a korábbi várakozások ellenében csak két térségbeli állam és a két szigetország képes teljesíteni a közös valuta követelményrendszerét, a többiek pedig látványos növekedésük ellenére sem.

Ez több mint talányos (*puzzling*), hiszen az általános vélekedés a keleti kibővítés idején inkább azt tartotta valószínűbbnek, hogy az új tagállamok könnyedén teljesítik az EMU-követelményeket, ámde nagy árat fizetnek érte növekedésben és korszerűsítésben. Mi sem kevésbé meglepő, mint az, hogy az unió fiskális és monetáris szabályai, amelyek érdekében még az Európai Bíróság is szót emelt 2004-ben, ily csekély hatással legyenek az új tagállamokra. S miközben a régi tagállamok elemzése (Györffy, 2007) joggal mutat arra, hogy belső elkötelezettség *híján* a külső kényszer kevés, az elemzésünk tárgyát képező országokra éppen az volt a jellemző, hogy a szakmai és a szélesebb közvélemény az árstabilitás, a kisebb állam, az átlátható adóztatás és a jóléti állam viszszaeszközése ügyében – Nyugat Európa magál-

lamaitól eltérően – erőteljesen támogatta a kormányzatokat. Annál is inkább érdekes kérdés az, hogy az efféle piacpárti koszenzusból kibontakozó egyetértés és politika vajon elvezethet-e kelet-ázsiai típusú pénzügyi válságokhoz, ahol épp az az izgalmas, hogy a felszínen rendben lévő „fundamentumok” mellett és ellenére is létrejöhet és létre is jön a pénzügyi értékelések alapvető átértékelődése, amit akár válságnak is nevezhetünk (Lámfalussy, 2008).

A TÚL JÓL MEGTANULT TANKÖNYV ESETE

Hipotézisünk a következő. Míg Magyarországon a 2001–2008 közti időszakban a közgazdasági felismerésekkel nyíltan szembemenő, sőt azt értéknek tekintő, ódivatú populista politika folytatódik, addig a többi átalakuló országban egy olyan újfajta makroökonómiai populizmus (volt) figyelhető meg, aminek lényege a bevezető tankönyvek – a maguk szintjén helytálló – *leegyszerűsítéseinek* minden további nélkül a gyakorlatba történő átültetése lenne. Az említett tankönyvízü közelítések és a politikai közhangulat kiszolgálása együttesen vezetett oda, hogy egyfelől a kormányzat kezében nincsenek eszközök a folyamatok megállításra, másfelől ha érzékelik is e kedvezőtlen jelenségeket, nincs késztetésük a fékre lépni. A végeredmény pedig e két mozzanat kölcsönhatásaként értelmezhető.

Jegyezzük meg, hogy a hagyományos populizmus, ami Latin-Amerikában alakult ki (Kádár, 1977; Dornbusch – Edwards szerk., 1990) általában a *kiadási oldal* manipulálása révén próbál(t) a választóközönség kedvében járni, főképp célzott juttatásokkal és a pénzügyi egyensúly szempontjainak nyílt semmibevetelével. Miközben a nyersanyaggazdagság egy sor országban lehetővé tette és évtizedünkben ismét lehetővé teszi a nyersanyagjáradék szétosztásán alapuló népszerűség-hajhászást, ami többnyire tekintélyelvű politikai berendezkedéssel társul

(Mehlum és tsai, 2006; Borkó, 2008)³, az általunk vizsgált államokban nem keletkezik olyan járadék, amit ekképpen szét lehetne osztani. Ezekben az országokban ezért éppen az az újdonság, hogy az állami pénzek „elengedése” inkább *a bevételi oldalon figyelhető meg*. Ehhez társul még az, hogy az állam nem is képes, de nem is hajlandó a magánfogyasztás – több évtizednyi visszaszorítottságot követő – elszállását fékezni vagy éppen megakadályozni. Vagyis esetünkben nem a kiadási, hanem inkább *a bevételi és a szabályozási oldalon* figyelhető meg a népszerűséget hajhászó politika. A következőkben ennek összetevőit vázoljuk, a teljesség igénye nélkül.

A népszerűséget hajhászó politika összetevői

A MAGÁNSZEKTOR ÉS A SZEMÉLYES FOGYASZTÁS VEZÉRELTE BOOM A balti országok és a román–bolgár egyensúlytalanság elemzői (Darvas – Szapáry, 2008) joggal emelik ki azt, hogy míg a szocialista korszakban általában az állami költelezés, a beruházások és a hadiipar túlfuttatása vezetett külső egyensúlyhiányhoz, addig a kétezres évek közepén kimondottan *a magánsektor és ezen belül a személyes fogyasztás vezérelte boom* bontakozott ki. E fejlemény további sajátossága, hogy a pénzügypolitika e fejleménnyel szemben jelentős mértékben *eszköztelennek* bizonyult. Nem utolsó sorban azért, mert a hitelezés a privatizálás során a külföldiek tulajdonába került magánbankok kezében van. Utóbbiak pedig a székhelyország szabályozása alá esnek, a telephely állam csak igen korlátozottan képes hitelfelvételüket korlátozni. Kihelyezéseik tekintetében pedig végképp csak a minimálisan kötelező átláthatósági és elővigyázatossági szabályokat kérheti számon, az ütemet és a szerkezetet aligha. Mindezt úgy is lefordíthatjuk, hogy a jegybank jelentős részben *elvesztette a hatalmát a monetáris bázis alakulása felett*. A magánosítással a pénzteremtés

jelentős részben e pénzintézetek kezébe került, amelyek viszont a devizahitelezéssel lényegében megkerülik a belföldi pénzkínálat alakulását célzó előírásokat. Természetesen az is igaz marad, hogy kis nyitott gazdaságokban általában véve is egyre inkább jelképpé válik a monetáris politika szerepe, hiszen nem a monetáris tanács fűjja a passzátszelet, ami például a főbb pénzpiaci kamatlábak és a belső kockázati szint indokolta kamatlábak közti különbség mértékében megjelenik. A bankok *transznacionalizálódása* és a banki, valamint a nem banki tevékenységek közti határok elmosódása jelentős új *szabályozási kihívássá* vált, ami korántsem szorítkozik az átalakult országokra, s aminek megoldatlansága már korábban is ismert volt – még mielőtt közvetlen válságtényezővé lépett volna elő (Csaba, 2007, 13. fejezet).

SEGÍTSÉN A KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA Magától adódik e fölvetésből az a javaslat (Backé és tsai, 2007), hogy a pénzügypolitikát a gazdaságpolitika másik ága, a *költségvetési politika* segítse ki a nehézségből. Ennek számos eszköze és értelme is lehet. Egyfelől 10 százalék fölé pörgetett, vagyis nyilvánvalóan túlhevített és a fenntarthatóság szempontjából veszélyes növekedési ütemet a szokásos közgazdasági megfontolások alapján mindenképpen célszerű (lett volna) hűteni. Ennek eszköze lehet például az adóemelés, amit – ismerve az adott országok fizikai infrastruktúrájának és közintézményeinek állapotát – „improduktív” módon is el lehet költeni a növekedés további gerjesztése nélkül. Nem kétséges, hogy például az EU által különösen a bolgár és román esetben hiányolt *igazságügyi* reformok, de a balti országokat is sújtó – jórészt, de nem kizárólag szovjet eredetű – *környezetrombolás* megfordítása jelentős és hasznos, a széles értelemben vett fejlődés számára kedvező költési lehetőségeket/igényeket jelentene. Igaz, ezeket kevésbé lehet az utolérés nacionalista programjainak igazolására, vagyis ha tetszik, közvetlen politikai aprópénzre váltani.

Igen fontos felismerni azt, hogy a balti államok esetében nemcsak a gyors növekedés, hanem az adócsökkentés és általában az alacsony közterhek politikája a nemzeti identitásformálás eszközévé is vált (Bönker, 2008). Ez a mozzanat magyarázza, hogy a két évtized szovjet és átalakulási stagnálás után miért *nincs is akarat* a fogyasztásalapú növekedés visszavételére, sőt a leginkább kézenfekvő adópolitikai fékezés megvalósulására sem. Figyelemre méltó, hogy a gazdasági növekedés megtorpanására és az infláció elszabadulására nem tervezett lépések keretében került sor 2008-ban, hiszen ezeknek még az év első három-négy hónapjában megjelentett jegybanki elemzésekben nyomuk sem volt. A lett nemzeti bank vezetője⁴ például eredményként könyveli el, hogy a fizetési mérleg hiánya a 2007. évi 26,6 százalékról 19,9-re csökkent, miközben az infláció 13,8 százalék, az államadósság 60 százalék és a növekedés 3,3 százalékra mérséklődött. Hasonlóképp az év elején még derűlátó litván jegybank is kénytelen volt késő tavasszal a kemény földet érés jeleiről beszámolni: a GDP a 2007. évi 0,3 százalékos növekedést követően 2008-ban 1,5 és 2009-ben 1,8 százalékos csökkenést mutat. A fizetési mérleg hiánya eközben – a mérséklődés ellenére – továbbra is kirívóan magas marad, a 2007. évi 13,7 százalékról 2008-ra 11,9 és 2009-re is még 10,6 százalék, és az infláció 2008-ban a két számjegyű tartományban marad.⁵ Végül a kiigazítást részben önként – már a 2008. év elején – végrehajtó Észtország az, ahol a lassulás a tervek szerint a legkisebb, 2008-ra 2 és 2009-re 3 százalék, ami után a korábbi 6-7 százalékos ütem visszatértét várják. Eközben az infláció a 2007. évi 6,8-ról 2008-ra 9,8 százalékra gyorsul, majd 2009-re 4,5 százalék marad, a fizetési mérleg hiánya a 2007. évi kiugró 15,8 százalékról 2008-ban 8,3, majd 2009-ben is 6,1 százalék marad, és az ország külső adósságállománya a 110 százalékos!/ megdöbbentő szinten stabilizálódik a jegybank előrejelzése szerint.⁶

Szembevetendő tehát, hogy a gazdaság túlpörge-

tése két esetben recessziót, a harmadik esetben a hivatalosan vártnál tartósabb lassulást vált ki, amit további kockázatok is tetéznek (az ingatlanlufi kipukkadása, a külső finanszírozás megnehezédése és a bizalomvesztés okán). Jól látható, hogy amikor 2006-ban az Európai Központi Bank nem fogadta el a litván csatlakozási kérelmet, az észtek és a lettek pedig visszaléptek, ez nem az akkoriban emlegetett egy tized százalékpontnyi eltérése alapján, hanem a balti államok helyzetének józan megítélésén.

Hasonló a helyzet Bulgáriában, ahol a 90-es évek második felét követő stagnálás, konszolidáció után a 2001–2005 közötti átlag 5,5 százalékos növekedést 2006-ban 7,1, 2007-ben 6,2 és 2008-ban 5 százalék körüli érték követte. E növekedés kísérelője azonban az államháztartási hiány megnövekedése volt, a 2004. évi 1,4-ről 2007-re 3,4 százalékra, az infláció pedig a 2001–2005 közötti 5,5 százalékról 2006-ra 7,4, 2007-re 7,8 százalékot ért el, majd 2008 első hónapjaiban 13 százalék fölé kúszott.⁷ Eközben a bolgár jegybank kimutatásai szerint az ország teljes külső adósságállománya 2008. április végére a GDP 93,8 százalékát is elérte, amiből azonban a közszféra csak a GDP 11,4 százalékával részesedett, vagyis túlnyomóan a magánszektor adósodott el külföldön.⁸ Jól látható tehát, hogy a kormányzat itt sem lépett a – költségvetési – fékre, miközben túrte – részben kényszerből – a magánosok mértéktelen eladósodását.

E tekintetben némileg kivételnek számít Románia, ahol a 90-es elvesztegetett évtizedet követően a GDP 2001–2005 között átlag 5,5 százalékkal, 2006-ban 7,9 százalékkal, 2007-ben pedig 6 százalékkal bővült, ami az idén csak kevéssé lassult. Az infláció 2008 első negyedévében 8,5 százalékkal tetőzött és az előrejelzések szerint csak 2009 negyedik negyedévére éri el az inflációs célkövetésben kitűzött 3,5 százalékos értéket.⁹ Figyelemre méltó eltérés azonban, hogy a többi országtól eltérően a teljes román küladósság a GDP 29,6 százalékát érte el 2006-ban, amiről 2008-ra csak 32,5 százalékra nő, s az

előrejelzések szerint 2010-ig sem nő tovább, ezen belül pedig a közsféra jelenleg 17,2 százalékos aránya a GDP 15,4 százalékára mérséklődhet 2010-re¹⁰, vagyis itt a külföldi bankokon keresztüli magáneladósodás *nem lépi túl az ésszerű mértékeket*.

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS AZ EUROPAIZÁCIÓ NEM A VÁRT EREDMÉNYT HOZTA A globalizáció és az europaizáció kettős folyamata, miközben számos előnyt hozott a tárgyalt országokra nézve is, nem járt olyan mértékű stabilizáló és versenyképesség-növelő hatással, mint ahogy a helyi döntéshozók várták volna. Az EU-ban nem került sor a kohéziós politika és a vidékfejlesztés olyan jellegű felülvizsgálatára, ami megszüntette volna a leggazdagabb országok versenyelőnyét, ami nem utolsó sorban a lényegesen jobb adminisztratív képességükből adódik. Nem került sor a kiadási súlypontoknak a sokat emlegetett szolidaritás és felzárkóztatás szempontjai szerinti újraértékelésére. Sőt, a korábbi-nál is szélesebb körben alkalmazzák a versenytárgyalásos és nyílt pályáztatási megoldásokat, amiben a fejlettebbek és a régi tagok szoktak előnyösebb helyzetbe kerülni.

Eközben az új tagállamok az uniót egyfajta bőségszaruként állították be saját közvéleményük előtt. Többben talán valóban elhitték saját szövegüket, ami szerint az uniós pénzeknek eleve erőteljes multiplikátor-hatása van. Pedig ha az ember a konkrét fejlesztési célokra gondol, legyen szó ravatalozók építéséről vagy a Zeneakadémia felújításáról, de akár még hidak és gyorsforgalmi utak építéséről, netán vasúti pálya korszerűsítéséről, ezek közvetlen és mérhető gazdasági hasznát bajos lenne kimutatni. Az országok tokevonzó képességét továbbra is az általános gazdasági környezet, a jogállamiság és a magánosítás lendülete/szélessége határozza meg, amihez az EU-tagság sokat már nem adott. Érdekes, hogy a csatlakozáskor közép-pontba került *pénzügyi szektor szabályozása*, amit a Bizottság EU-konformnak fogadott el,

mily *kevésbé volt képes megbirkózni* a fellendülésből és a kamatkonvergenciából adódó fogyasztási boom hatásaival.¹¹ Az is szembeűnő, hogy mind a balti, mind a balkáni államok esetében a növekedést a külső egyensúlytalanság kíséri, és ez – különösen a baltiak stagnáló kivitele mellett – *aggasztó*, és hosszabb távon szembeűkően nem tartható.

NEHEZEN TELJESÍTHETŐ A KÖZÖS VALUTA FELTÉTELRENDSZERE Az előzőekből könnyen belátható, hogy a közös valuta feltételrendszerét a két országcsoporthoz tagjai *sem most, sem a közeli jövőben nem lesznek képesek teljesíteni*. Ez pedig azt jelenti, hogy a viszonylag gyors növekedés nem „teremti meg automatikusan” a kiegyensúlyozott költségvetést, az árfolyam- és árstabilitást és így a kamatkonvergenciát sem. Vagyis ismételtén *hamisnak bizonyult* – főképp a Stabilitási és Növekedési Egyezmény vitájában – az időről időre elhangzó érv, amely szerint a konjunktúra segítheti és segíti is a legjobban a követelmények betartását, mert nagyobb növekedés mellett ugyanakkora deficit kisebb százalékot jelent, illetve a növekedésből jut az államháztartásnak is. Ez súlyos leegyszerűsítés, ami végső fokon *az oksági lánc megfordításához vezet az érvelésben*.

Mindkét országcsoporthoz esetében éppen fordítva állna a helyzet. Vagyis ha különféle módokon tudták volna teljesíteni a közös valuta övezetéhez való gyors csatlakozásukat vélelmező várakozásokat, akkor *ennek következtében* szűnt volna meg a fizetési mérleg korlátja és vélhetőleg megőrizhető lett volna gyors és fenntartható növekedés mellett is az államháztartás egyensúlya. Ekkor *elvesztette volna jelentőségét a külső eladósodottság*, mint a felzárkózó országok fenntartható növekedésének egyik régóta jól ismert kényszerítő korlátja. Ekkor és ennek következtében az EU növekedésgyorsító hatásai tartósulhattak volna és a spanyol, az ír, a görög és a finn esetben megfigyelt kedvező hatások lehettek volna túlsúlyban (bár ez szűk-

ségszerűnek nem tekinthető, ahogy azt a portugál és az olasz példa mutatja). Az árstabilitás azonban – ahogy az elmúlt évek mutatják – olyan erények közé tartozik, amelyekért *folytósan kell küzdeni*, és a felzárkózó országokban sokkal kevésbé számít magától értetődőnek. Ezért a hazainál nagyobb hitelességű és a politikai nyomásnak kevésbé kitett közös központi bank, az EKB épp emiatt jelenthetett volna nagyobb biztonságot és egyben olcsóbb külső finanszírozást a megvalósult „kezeket fel” stratégia ellenében.

VÉGSŐ OK Mi a végső oka annak, *hogy épp a gyors növekedés idején nem tudtak a két csoport tagjai az euróövezetbe lépni*, holott a baltiaknál a költségvetés is rendben volt, a balkániaknál pedig akár rendbe is jöhetett volna? Emlékeztethetünk arra, hogy egyik esetben sem a magyar típusú, hagyományos populista kisiklással van dolgunk.

A legkézenfekvőbb erre a konjunkturális magyarázat lenne, vagyis az a meglátás, hogy a gyors növekedés – különösen rögzített árfolyam mellett, ami alól Románia a kivétel – árfelhajtó hatással járhatna. Emlékeztetnünk kell ezzel kapcsolatban arra, hogy ez – a Balassa–Samuelson-hatás kapcsán született – felvetés csak rugalmatlan árak és főképp tőkeáramlás híján lenne igaz, akkor, ha az árak emelkedése a termelékenység, nem pedig *a központi rögzített és szabályozott árak módosulása* mellett következne be, ami a tárgyalt országokban biztosan nem így van (Égert és tsai, 2003). Az áremelkedés másik oka – mint a jegybankok fentebb idézett ismertetőiből is kitetszik – *a pénzmennyiség felfúvódása*, ami a hitelcsatornán keresztül ment végbe, a fogyasztás és a beruházás egyidejű felfutását fedezendő.

Más oldalról is az átalakult országok szerkezeti gyengeségeit, az intézményépítés befejezetlenségét jeleníti meg az inflációs nyomás. Egyfelől a valutatanács feleslegessé tette a monetáris politikai eszközök működtetését, más-

felől a tőzsdei bevezetések alacsony aránya és a bérnyomás együttesen a cégek piaci értékelését teszi bizonytalaná. A legfontosabb azonban, mint láttuk, az hogy a kormányzat részint képtelen, részint nem hajlandó az *összkereslet visszafogására*, jórészt politikai okokból.

IMPLICIT GAZDASÁGPOLITIKA Az előzőekből kitűnik, hogy a kérdés megválaszolásához ismét hasznos lehet az úgynevezett *„implicit gazdaságpolitika”* fogalmának (Szegvári, 1988) felélesztése. Ez akkor hasznos, amikor a kormányzat által hirdetett elvek és törekvések és a gyakorlati vonalvezetés súlypontképzése közt szakadékszerű a távolság, ami esetünkben kétségtelenül fennáll. A fenti fogalom a valós, a deklarációkból többnyire közvetlenül le nem vezethető súlypontképzést jelenti.

Mindebből – amit további tényanyaggal is alátámaszthatunk – egyértelműen kiviláglik az, hogy sem a balti, sem a balkáni államok – de az újabb megnyilatkozások alapján Szlovákia kivételével a visegrádi kormányzatok – esetében *nem az euróövezetbe való mielőbbi csatlakozás volt a gazdaságpolitika érdemi súlypontja*.¹² Mint ismeretes, a közös valuta sajátos gazdaságfilozófiát és irányítási gyakorlatot jelenít meg és követelményeit a kialakításában részt vevő országok sem mindig és mind tudják teljesíteni. Ezért ez a megállapítás a kormányzati politika *egészének zsánerét* érinti, és messze nem szűkíthető le arra a – nem egészen közömbös – kérdésre, hogy az egyes államok *közelednek-e* a maastrichti szerződésben és a Stabilitási és Növekedési Egyezményben számszerűsített követelményekhez, vagy – mint a 2005–2008 közti időszakban – *éppenséggel távolodnak* tőle. A számszerű előírások meghirdetése és megkövetelése ugyanis jórészt éppen a hitelességi kérdés ellenőrizhető megválaszolását szolgálja. Minél alacsonyabb fokú az adott kormányzatokba vetett hazai és nemzetközi bizalom mind a választók, mind az üzleti élet részéről, annál nagyobb operatív jelentőségre tesznek szert a

mennyiségi előirányzatok. Az általános bizalmatlanság és a romló teljesítmény kettőse mellett ugyanis nincs mód a követelmények olyan nagyvonalú értelmezésére, mint mondjuk a jelentős megtakarításokkal és a világ egyik – arányaiban – legnagyobb befektetési piacával rendelkező Belgium esetében volt. Sőt, mivel azok a dél-európai országok, amelyekkel szemben kimondottan politikai megfontolásból húnytak szemet a valutauniós követelmények nemteljesítése fölött, egyáltalán *nem igazolták* teljesítményükkel a megelőlegezett bizalmat. Éppen ezért a rájuk történő, immár mindennaposá vált önigazoló hivatkozások bizonyára alaptalanok mind elméleti, mind pedig gazdaságpolitikai értelmezési tartományban.

Valós súlypont

Mi volt akkor az új tagállamok gazdaságpolitikájának *valós súlypontja*, ha éppen a földközi-tengeri országok számára legnehezebb államháztartási és inflációs mutatók tekintetében sokáig – bár nem fenntarthatóan – jól álltak és a kamatkonvergencia esetükben is érvényesült, az árfolyamrendszer pedig Románia kivételével rögzített, vagyis az ERM-2-nél szigorúbb volt? Úgy tűnik, hogy a makroökonómiai tankönyvekben legfőljebb a vége felé emlegetett *konjunkturnasimítás*, vagyis az üzleti ingadozások szándékos tompítása bizonyára *nem szerepelt* ezek között, hiszen mint láttuk, a fékezés kézenfekvő eszközeivel sem éltek, a lassulás mindenütt váratlan és kényszerű módon következett be, és a jó éveket nem fordították a következő időszak fejlődésének jobb megalapozására.

A valós súlypont sok tekintetben a Bush-adminisztráció gyakorlatát idézi: az összetett – fejlődés-gazdaságtani, intézményépítési és europaizációs – feladategyüttesre a bevezető tankönyvek egyszerű, már-már együgyű választ adják. Ez pedig a *növekedés felpörgetése és ennek érdekében a közterhek alacsony szinten tartása*.

E két szempont értelemszerűen nem közömbös semmilyen gazdaságpolitika számára sem. Nyilván a fenntartható gazdasági növekedés (Erdős, 2003) is azt jelenti, hogy a lehetőségek közül inkább a magasabb, mint az alacsonyabb fejlődési pályáivet célszerű megcélozni, amennyiben erre nézve a döntéshozóknak van választási lehetőségük. Hasonlóképp az európai jóléti modell túlélettsége a 80-as és a 90-es években épp az ezt megőrizni kívánó skandináv államokban vezetett először a közkiadások GDP-n belüli arányának jelentős, akár 15 százalékpontot is meghaladó mérséklésére. Az a föltevés azonban, hogy ebben a kormányzás feladata kimerülne, súlyos leegyszerűsítésnek bizonyult. A távlatos fejlődésnek ugyanis nem a mindenkor maximumot, hanem a hosszú távon legjobb és elvileg tetszés szerint továbbvihető, vagyis minőségi növekedést kell megcéloznia, a környezet, a társadalom és a pénzügyi élet egyensúlyát megőrizve. Márpedig szembeötlő, hogy az általunk vizsgált két országcsoportban e követelmények nem jutottak érvényre, „bezzeg ország” voltuk igencsak viszonylagos. Ez akkor is igaz, ha a magyar fejlődés nem ad alapot különösebb önelégültségre.

AZ ÚJFAJTA POPULIZMUS ÖSSZETEVŐI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A populizmus fogalma a latin *populus* – nép – kifejezésből ered, és a közönség ízlésének és *azonnali* igényeinek *feltétlen* és szolgásterű követését jelenti. Értelemszerűen ez a fogalom a kulturális életből származik, ahol a magas kultúra – különösen a XIX. század vége óta – sajátos értékválasztása okán is egyre inkább elkülönült a tömegkultúrától, amit például a népszínművek, a magyar nóta, a musical és a tánczene jelenít meg. Az irodalomtudományban többnyire nem vita tárgya, hogy más a *Rejtő Jenő*-féle lektűr és más, *Németh László* vagy *Esterházy Péter* fémjelezte magas irodalom.

A közéletben is kézenfekvő ellentmondás alakul ki a médiademokrácián és a tömegfogyasztáson alapuló társadalom *közvetlen igény szintje* és a közösségi döntéseket az élet minden területén igénylő, a szakértők uralmát eleve kizáró *nyílt társadalom* és a gazdaság követelményei között. Utóbbi igényli az oktatáspolitikától a szolidaritás mértékéig a legkülönbözőbb értékek – például család és nem család, közösségi vagy egyéni szükségletkielégítés – közti választást, a stratégiák ellenőrzését. Az utóbbiak természetük szerint *tudományos alapozást és társadalmi párbeszédet* igényelnek. Mindkét okból – a szakmaiság és az értékrend szerepe miatt – bizonyára nem követhetik az átlagválasztó pillanatnyi kényekedvét mutató közvélemény-kutatási jelzéseket és más hangulati elemeket sem. Vagyis hibás dolog a demokráciát – a nép uralmán alapuló berendezkedést – az elvtelen sodródással, mint kormányzati stílussal – voltaképp *nem kormányzással* – azonosítani.¹³

Populizmusnak a társadalomtudományban azt a gyakorlatot nevezték el, ahol a döntéshozók *kizárólag a rövid távú népszerűségi* megfontolásokat követik, és mérlegelésükben csekély szerepet kap, – ha egyáltalán kap – a kormányzással összefüggő ama hosszú távú cél- és irányrendszer és értékrend, amit a közgazdaságtanban és más tudományokban szokásszerűen feltételeznek a közélet irányítóiról. S miközben a *közösségi választások* elmélete jelentős szerephez jutott, a legtöbb elemzési keretben – a főáramtól az intézményi gazdaságtanig – továbbra is *élnünk kell a közjó fogalmával*¹⁴ és az utóbbi iránt elkötelezett közhatalom feltételezésével, mert enélkül csak a közvetlen/városálami demokrácia eszközrendszere lenne elfogadható, ami a világ legtöbb országában nem bizonyult működőképesnek.

A tudományos sajátosságok miatt a közgazdaságtanban közkeletűen *előfeltételeznünk kell*, hogy a kormányzat törekszik az adott időszakban rendelkezésre álló megbízható in-

formációk összegyűjtésére, rendszerezésére és a legtöbb esetben nyílt eszmecserét követően az értékrendje és programja alapján hoz döntéseket, *az ország hosszú távon is fenntartható fejlődésének érdekében*. Ez természetesen erőteljesen normatív felfogás, aminek a valóságban megfigyelt országok és kormányzatok igen eltérő mértékben felelnek meg. Mégsem fölösleges, hogy az elmúlt években meglehetősen komolytalanná vált – az *infotainment* stílusjegyeit már-már kötelező erővel alkalmazó – közbeszédben saját elemzési szempontunkat nyíltan megfogalmazzuk. Van ugyanis olyan felfogás – és ezt lépten-nyomon hangoztatják is, egyébként ítélőképeségük teljes birtokában levőnek tűnő közszereplők is – amely szerint a dolgok „természetes rendjének” kellene tekintenünk a napi közvélemény-kutatási eredmények hatásának bármiféle távlatos vagy szakmai megfontolás elé helyezését, legyen szó demográfiáról vagy környezetvédelemről, államadósságról vagy éppen adórendszerről. Utóbbi esetben a populizmus fogalma önellentmondás lenne, de mint láttuk, a tudományban nem az.

A közgazdaságtanban a kétezres évekre – nem utolsósorban a Világbank keretében folyó elemzések hatására – a jó kormányzás (*good governance*) vált zsinórmértékké. Ez a közkeletű egyensúlyi és növekedési szempontok mellett az emberi előrehaladási mutatók egész során, a korrupciómentességen és az állampolgárok – köztük a szegények – részvételén alapuló gyakorlatot tekinti kívánatosnak. Mi nem tekintjük feladatunknak, hogy e közkeletű fogalmat fejtegetsük, ehelyett csupán visszautalunk arra, hogy a *minőségi és a fenntarthatósági* szempontok, valamint a *szabadság* és az *értékrendi* kérdések bevonása – akár a rövid távú mennyiségi bővülés szempontja ellenében is – ma már sem újszerűnek, sem külön indoklást igénylőnek nem tekinthető a nemzetközi szakirodalomban. A következőkben azokat a mozzanatokat

vesszük számba – nyilván nem teljes körűen – amelyek a két vizsgált országcsoporthoz gazdasági kisiklásában szerepet játszhattak.

A gazdasági kisiklás okai

KÖZTERHEK CSÖKKENTÉSE Általánosan megfigyelhetővé vált az, hogy minden gazdasági vagy társadalmi kihívásra a *közterhek csökkentése* tűnt a megfelelő megoldásnak. E sorok szerzője több helyütt is érvelt amellett, hogy a hagyományos, reform előtti európai jóléti államokban, különösen a kontinentális/rajnai és a skandináv változatban az állam túlterjeszkedése volt megfigyelhető. Az átalakulás összefüggésében pedig nyilván érvényes lehet az az általánosabb összefüggés (Tanzi, 2005), ami a *nagyobb állam, nagyobb járadékvadászati lehetőségek* összefüggést hangsúlyozza és az „ideális” állam mértékét a 30–35 százalékos kiadás/GDP-tartományba helyezi. Kézenfekvő, hogy ez a mérték inkább egyfajta tájolási pont, és semmiképp sem elméleti mérce, amit mindenkinek minden időszakban célul kellene tűznie. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a balti államok már a '90-es évektől, a balkániak pedig a kétezres években irányt vettek a fentiekre.

Egyfelől szembeötlő, hogy e fordulat révén valóban sikerült a gazdasági *növekedést* viszonylag hosszú időn keresztül – egy évtizeden át vagy még tovább – *magas szinten tartani*, ami önmagában véve jó. A kérdés az, hogy ez elégséges-e, *fenntartható-e* és hogy *a jövőt mennyire alapozza meg*. Hiszen az egy főre jutó jövedelem tekintetében Észtország az EU-27 átlagának 68,3 százalékán állt 2006-ban (az utolsó évben, amire egybevethető komoly adatunk van), Lettország megfelelő értéke 54,6 százalék, Litvániáé 52,1 százalék, míg Bulgáriáé alig 36,7 százalék, Romániáé pedig 38,8 százalék, vagyis igen messze vannak attól, hogy a növekedés az EU-átlag 2006–2007-ben megfigyelt 3,1 és 2,9 százalékos szintjére sülly-

lyedve is kielégítőnek lehessen mondható.¹⁵ Az is elgondolkodtató, hogy *hosszabb távon* mennyire volt előnyös a valutatanács rendszerre, ami nemcsak az árfolyam- és így a kamatpolitika eszközét vette ki a kormányzat kezéből, hanem *a pénzügyi szabályozás kiépítését is hanyagolhatónak láttatta*. Hiszen ha viszonylag hamar – a terveknek megfelelően 2005–2006 során – sor került volna az euró övezetéhez való csatlakozásra (a balti esetben), ez a szabályozás egészének importálhatóságát is jelentette volna. Vagyis a göröngyös út lerövidíthetőnek tűnhetett. Az ismertetett fordulatok után azonban *épp az bizonyul hátránynak, ami az előnynek tűnt*.

A BE NEM AVATKOZÁS POLITIKÁJA Az alapfokú makrotankönyvek értelemszerűen a *be nem avatkozás politikájának* szellemét sugallják, akkor is, ha jobb kiadásukban a külső gazdaságosság, a piaci kudarcok, a koordinációs zavarok és az érdekcsoportok figyelembevétele *együttesen elvileg is indokolják a kormányzati beavatkozást* (ami persze messze nem azonos a közép-európai és a francia közigazgatási hagyománnyal, az aktivizmussal).

Az általunk vizsgált országcsoporthoz mint ha nem vették volna komolyan azt, hogy a növekedés fenntarthatósága érdekében időnként a konjunktúra simítása is szükséges, nem csak a fogyasztásé, s ebben a kormányzatnak, *ha nem is alakító, de segítő* szerepe lehet (jó esetben). Ez konkrétan azt jelenti, hogy pangás idején élénkítő, túlpörgés esetén fékező/hűtő intézkedések szükségesek a pénzügyi és társadalmi fenntarthatóság érdekében, valamint a közismerten jóléti veszteségeket okozó kilengések elkerülése végett. E tekintetben lehet fontos a növekedési potenciál helyes kalibrálása, annak minden bizonytalansága ellenére is (Antal, 2004; Erdős, 2006). Az persze további kérdés, hogy ez – az intézményi tényezőket eleve mellőző – közelítés mennyire alkalmas annak megállapítására, hogy egy-egy ország növekedési

teljesítménye – és főképp annak hiánya – mennyiben tudható be *egyszeri* gazdaságpolitikai balfogások sorának, és mennyiben vezethető vissza *intézményi* tényezőkre, közelebből a reformtalanságra.¹⁶

Ezek a – hivatkozott monográfiákban további széles körű irodalommal is alátámasztott és részletezett – bonyolult összefüggések azért a gazdaságpolitika nyelvére is lefordíthatók. Sőt, ezek a növekedés reálisan várható üteme tekintetében, ha nem is hajszálpontos, de a gyakorlat eligazítására alkalmas tájékoztató pontokat szolgáltathatnak. Ha abból indulunk ki, hogy az idézett két kötet más-más úton, de 3 százalékpont körüli, annál némileg kisebbre teszi a magyar gazdaság évtizedes növekedési potenciálját, akkor a velünk nagyjából azonos szinten lévő Észtország és Szlovákia trendértéke aligha lehet a 10 százalékpont körüli tartományban.¹⁷ Ha ehhez hozzávesszük, hogy Észtország esetében a fizetési mérleg hiánya 2006-ban már a GDP 15,5 százalékát, 2006-ban 17,4 százalékát és 2008-ban is 13,9 százalékát érte el¹⁸, szembe-szökő, hogy a fékezés mellett józan érvek szólhattak volna. Mint a többi állam statisztikáit taglalva láttuk, ez mindenütt *késve és kényszer hatására* következett csak be.

Az sem közömbös, hogy a fellendülésből származó bevételek egy részét *a jövőt megalapozó* – bár rövid távon sem népszerűségi, sem érdekcsoport-szempontról nem fialó – környezetvédelmi, oktatási és infrastruktúra-fejlesztési célokra fordítják-e, vagy pedig a tankönyvnek csak az elejére és dőlt betűs részeire emlékezve mindezt *a piac önmozgásától* várják el. Mind az EU balkáni országokat érő rendszeres elmarasztalása – a jogrend reformja ügyében –, mind a baltiak közismerten nem igazán jó környezeti és fizikai infrastrukturális állapota, végül a mindkét ország-csoportot jellemző *lanyha kiviteli* – különösen a K+F-igényes körben – arra utal, hogy a „majd megoldódik magától” kísértése igen erősnek bizonyulhatott.

A KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA KIMERÜLT Mind ezzel összefüggésben láttuk, hogy a *költségvetési politika* mintha kimerült volna az egyensúlyőrzésben. Ez természetesen fontos, sőt magyar szempontból kimondottan irigylésre méltó mozzanat. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a gazdaság lehűtésének eredményes eszköze lehet az adóemelés, különösen, ha e bevételeket a jövő lendületét és fenntarthatóságát megalapozó, részben közpénzekből fedezett vagy legalább államilag támogatott „improduktív” fejlesztések megvalósítására fordítják. Jól ismert e tekintetben a skandináv példa, ahol a K+F-től az intézményi infrastruktúra fejlesztéséig, sőt az emberek élethosszig tartó tanulását megalapozó alap- és felnőttképzési rendszernek jelentős szerepe van ezen országok tartós világ gazdasági versenyképességében. Úgy tűnik, az effajta – nem feltétlen piacellenes – állami szerepvállalásra a két országcsoporthoz nemigen került sor, ami a jó évek lehetőségeinek ki nem használásával *közvetlen* oka lesz a későbbi évek tartósan alacsonyabb *ütemű* és gyengébb *minőségű* fejlődésének.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a területi különbségek még a zsebkezdőnyi balti államokban is igen erőteljesek, sőt a tőkebefektetések fővárosra összpontosulása okán *még nőttek is*. Ezt az EU támogatási és kohéziós politikája már csak erősen korlátozott nagyságrendje és az új tagok gyenge adminisztratív kapacitása miatt sem képes önállóan ellentételezni.

KORSZERŰ SZABÁLYOZÁS NÉLKÜL Jól látható, hogy a '90-es évek közepének kedvezőtlen tapasztalatai ellenére a két országcsoporthoz nemigen haladt előre a szabályozás, különösen pedig a *penzügyi élet* minden szempontból szükséges *korszerű szabályozásának* kérdése. Ha ugyanis egy ország vezetése – különféle megfontolásokból – erőteljesen megköti saját kezét részint a valutatanács révén, részint pedig a bankszektor egészének – más szempontból előre mutató – külföldi kézbe adásával, akkor

maga teremti meg azt a helyzetet, amikor *eszköztelenül kénytelen nézni* a gazdaság hajójának sodródását a hitelezés – nemzetközi folyamatok gerjesztette – hullámverésén.

Nem teljesen meglepő – és a pénzügyi főáramú elemzések némelyikére (Komáromi, 2008) némiképp rácsfol – az is, hogy a *pénzmenyiség* alakulása, különösen a hitelcsatorna révén, láthatólag *erőteljesen hat az áremelkedések hosszabb távú irányzatára*. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az árfolyam rögzítésével csak ideig-óráig lehet hitelességet és stabilitást kölcsönözni. Továbbá alátámasztást nyer az – az EKB működésében is meghatározó – felismerés, hogy a pénzmenyiség alakulása már középtávon sem közömbös, ezért figyelemmel kísérése és az általános gazdasági helyzet – a konjunktúra – értékelése a hosszabb távú folyamatok szempontjából *pótolhatatlan* segédeszköze a hathatós jegybanki politikának. Míg ez a felismerés a két legsikeresebb antiinflációs történetű intézmény, a svájci jegybank és a Bundesbank gyakorlatából adódik, a nemzetközi divatáramlat követése a vizsgált országokban átmenetileg eredményesnek bizonyult. Az izgalmas kérdés egyebek mellett az, hogy a 2007–2008 folyamán bekövetkezett kisiklás *mekkora hitelességvesztéssel társul*, azaz hogy a *várakozásokba* épül-e, avagy a piaci szereplők *átmenetinek* tekintik. De még az utóbbi esetben is megmarad az a sérülékenységi, ami a közös valutablokkból való kimaradást kockázatosá teszi.

NEM INDULTAK BE A HOSSZÚ ÁTFUTÁSÚ STRUKTURÁLIS REFORMOK Végül, de korántsem utolsó sorban jól látható, hogy a gazdaság gyors növekedésének és az uniós csatlakozást övező lelkesültségnek az éveit az elemzett országok kormányzata *nem használta fel hosszú átfutású strukturális reformok elindítására*. Ez egyfelől érthető, hiszen e reformok nem népszerűek. Másfelől viszont a reformok politikai gazdaságtana szerint ez az az időszak, amikor a veszte-

ségek ellentételezésére, a leginkább leszakadók kárpótlására mód és lehetőség van/lett volna. A súlyosabb válság nyomása alatt kikényszerülő – szokásos, de nem optimális – reform társadalmi és gazdasági költsége értelemszerűen csak nagyobb lehet majd.¹⁹ Amíg viszont ezek elmaradnak, addig a növekedésnek csak a felszíni és átmeneti forrásai adóttak, hiszen közismert, hogy az alacsonyabb fejlettségi szint *csak esélyt adna* a felzárkózásra, azt semmiképpen sem alapozza meg önmagában. Előfordulhat – és Dél-Olaszországtól Kelet-Németorszáig elő is fordult – hogy a felzárkózás már jóval *azelőtt elakad*, hogy az adott térség elérte volna a viszonyítási alapul szolgáló – országos vagy uniós – átlagértéket. Ennek a veszélye – a két országcsoporthoz gyenge szerkezeti és minőségi jellemzői okán – bizony egyáltalán nem zárható ki évtizedes távon sem.

A KISIKLÁS MAGYARÁZATAI

A térséget évtizedek óta megfigyelő elemzőként becsületesen le kell írnom: nincs egyértelmű válaszom a szerintem túlnyomórészt elkerülhető hibákra. A közgazdasági irodalomban általában és az adott országok összefüggésében is *ismertek voltak* mind a diagnózis, mind a terápia főbb elemei. A következőkben ezért hipotetikus és egymást nem feltétlen kizáró magyarázatokat adunk, amelyek együttesen is csak részben tárják fel a kisiklás okait.

1 A fenntartható gazdaságpolitika feltételei közé szokták sorolni az erős kormánypártot és *a pártokon átvélő közmegegyezést* a főbb célok és értékek tekintetében. Ez a helyzet szembeszökően nem állt fenn sehol az átalakuló országokban. A rendszerváltozást vezénylő gyűjtőpártok szétestek, az egyes országokban többször is átrajzolódott a politikai paletta. Többnyire nem jött létre tartós egyetértés, különösen az unión belül követendő irányvonal tekintetében nem. Még ahol a viszonylag tartós

képződménynek tekinthető utódpartok visszavisszatérnek a kormányzatba, mint a balkáni államokban és Litvániában, ott is jellemző, hogy e képződmények széles és sok tartalmi kérdésben megosztott koalícióként működnek, csakúgy mint az időről időre újjáalakuló jobboldali képződmények, Lettországból pedig a sokpártiság a jellemző.²⁰ Ma úgy tűnik, *téves* az a politikatudományi közhely, ami a *kétpártrendszer*t a stabilitás zálogaként láttatja, mert az egyes pártokon belüli szellemi és érdekmegosztottság, ami a hagyományos területi és nemzedéki, műveltségbeli törésvonalakhoz is társul, egyetlen párton belül is kölcsönösen egymást kioltó kezdeményezésekhez és így egyfajta sodródáshoz vezetnek. Ha nem jön létre – vagy éppen felbomlik a korábbi időszakot jellemző – szakmai és elitmegegyezés, akkor a kormányzás nem képes távlatos átalakításokra, még reformideológia hangoztatása mellett sem.

2 Az összes átalakuló országban, így az általunk vizsgáltakban is, fölerősödött a kétezres években az *újraelosztási ideológia*. Ennek alapját képezi a magánosítással és a demokratikus versennyel kialakult hatalmi és főképp vagyoni viszonyok alacsony elfogadottsága. A legitimitáció nem egyszerűen a győztes jogát jelenti, hanem azt, hogy a *legyőzöttek is elfogadják* – méghozzá igazságosnak és őket is kötelezőnek – a verseny végkimenetelét. Erről azonban többnyire szó sincs, amiért is a hatalomra készülő erők erőteljes és a valós viszonyokból nem következő „igazságtételi” ötleteket hangoztatnak, aminek révén a legaktívabb szavazókat próbálják mozgósítani. Mivel a nyugdíjasok jó része a balti államokban az állampolgársággal sem rendelkező orosz ajkú népesség, ott nem figyelhető meg a visegrádi államokat jellemző szavazatvásárlás.

Ugyanakkor a különféle jellegű *korrekcióknak széles tere marad*, legyen szó a mezőgazdaságról, a volt tulajdonosokról, a középosztály különféle rétegeiről vagy egy-egy állam elmaradottabb térségeiről. Vélhetőleg már az is aláás-

sa az euróövezeti országokat mégiscsak jellemző gazdaságpolitikai egyetértést, ha az újraelosztás, nem pedig az össztermék növelése kerül a közbeszéd középpontjába, miközben a költségvetés megformálása és a kiadási oldal méretezése nem követ szigorú szabályokat, amelyeket intézmények tartatnának be.

3 A korábbi évek *elhalasztott fogyasztása* elemi erővel tört át. Mindkét országcsoportban a kormányzatok a nemzeti legitimitáció és saját teljesítményük szempontjából elengedhetetlennek vélték, hogy a 80-as évtized tervgazdasági szétesését, majd az 1991-et követő transzformációs visszaesést követően *kézzel foghatóvá* váljék a gazdaság lendülete. Ehhez képest az előző részben kifejtett általános közgazdasági megfontolások sápatag és tankönyvízü bölcességeknek tűnhettek. Sőt, a helybéli elemzők túlnyomó része sem osztotta a nemzetközi befektetők aggodalmaskodását, részben azért, mert a *gyors euróbevezetéssel áthidalhatónak* vélték. És valóban, ha az unió korábbi időszakait jellemző távlatos stratégiai megközelítés érvényesült volna, a balti államok elhanyagolható gazdasági súlya és gyors növekedése akár kirakatországokká is tehetné volna őket az EU számára (nem utolsósorban a posztszovjet térség, főképp Ukrajna és a Kaukázus számára). Az vélhetőleg külön elemzés tárgya lehetne, hogy az unión belül miért is jött létre ez a baltiakat sújtó fordulat, aminek hatására a görög, a portugál és az olasz példa nem ismétlődhetett meg.

4 Mivel a gazdasági növekedés mindkét országcsoportban javuló költségvetési egyensúly, sőt a balti és a bolgár esetben *többletek mellett ment végbe*, az intézményi reformok épp úgy *halaszthatónak* tűntek, mint a távlati kérdések, így a nyugdíjrendszer, a környezetvédelem, a K+F- vagy az oktatási rendszer karbantartása és távlatos átalakítása. Mivel az uniónak az említett területeken sincs kompetenciája, az EU Bizottságtól és a szakértőktől érkező felvetéseket a hatáskör hiányára hivatkozva

el lehetett háritani. Mivel mindkét országcsoporthoz jelentős volt az átalakulást követő visszaesés, a növekedés a későn jövő országoknál szokásosan túl is önértékké vált és mindent elfogadhatóvá tett. Az esős napok azonban a vártnál sokkal hamarabb köszöntöttek be.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Zárásképpen néhány általánosabb érvényű következtetést fogalmazunk meg, előzetes jelleggel, ami a vizsgált időszakon és országcsoporthoz túlmutató érvényű lehet. Jelentőségüket nyilván hosszabb idő távlatából tudjuk majd megállapítani. A leglényegesebb bizonyára az a felismerés, hogy *összetett kérdésekre reménytelen egyszerű válaszokat keresni*, pusztán azért, mert az elektronikus média minden elemzőt és közszereplőt erre szorít. A másik felismerés pedig az, hogy fájdalmas változtatásokat halogatni általában nem érdemes, mert később a kín nagyobb, nem kisebb lehet csupán. A jó évek lennének alkalmasak ezek beindítására és a vesztesek kárpótlására, míg a kényszer hatása alatt valószínűbb, egyben költségesebb is a cselekvés.

■ Az *intézményépítés* hátrасorolása *nem ártatlan* játszadozás. Mivel az intézmények, mint játékszabályok a gazdasági szereplők millióinak viselkedését alakítják, elmaradottságuk előbb a szerkezet elmaradásában, aztán a jövedelem, különösen az exportbevétel elégtelenségében, majd pedig a *növekedés* ebből adódó *tartós lassulásában* válik kézzel foghatóvá. A felzárkózás és az uniós csatlakozás egyszeri nagy esélye, ami a játékszabályok átszabását is szolgálhatta volna, kihasználatlanul maradt.

■ A *költségvetés és a növekedés* egymástól nem függetleníthető. Míg egyfelől igaz, hogy a fenntartható növekedéshez a kiegyensúlyozottan fenntartható államháztartási pozíció tartozik, az azonban már nem igaz, hogy e megállapítással vége is lenne a dalnak. Korántsem kö-

zömbös, hogy az egyensúly, sőt a többlet *milyen okokból adódik*, milyen „*minőségű*”, ahogy azt a stabilitási és növekedési egyezmény működését és átértelmezését vizsgáló irodalom sokoldalúan feltárta. Esetünkben a tanulság az, hogy a rendszeres többlet ugyan a növekedés szempontjából feltétlen előnyösebb a hiánynál, azonban túlzásnak is bizonyulhat. Egyfelől a túlpörgetés mindig hiba, másfelől a többleteknek a tartós növekedés *peremfeltételei* megteremtésére való fordítása kvázi kötelesség, legalábbis a fentebb tárgyalt jó kormányzás és távlatos stratégia részeként az kellene, hogy legyen. Ezért az adott időszak kormányzatai legalábbis *elmulasztották* az adódó lehetőségek jó hasznosítását, később pedig csak jelentősebb elosztási konfliktus árán tudják majd ezt helyrehozni.

■ A gazdasági aktivizmus veszélyeit széles körű irodalom tárgyalta, s magunk is többször szót emeltünk ellene írásainkban. A most vizsgált országcsoporthoz éppen azért volt rejtélyes (*puzzling*) számunkra, mert a kérdés kontrollcsoportját adta. Vagyis olyan állapotokat, amikor nem a kontinentális Európában szokásos túlbuzgóság, hanem a *nem cselekvés válik a gondok forrásává*. Kézenfekvő ez a szabályozás elmulasztásánál csakúgy, mint a távlatos feladatok elhanyagolásánál.

■ Elemzésünkbe olyan országokat vontunk be, ahol a hagyományos, latin-amerikai típusú populizmusnak se híre, se hamva, hiszen magas növekedés, visszaszoruló állam és költségvetési többletek jellemzik. Mégis egy *másfajta populizmus* körvonalazódott, aminek magva a bonyolult kérdések sajtóbarát leegyszerűsítése a gazdasági kormányzásban és így a gazdaságstratégia intellektuális kihívást jelentő, összetettebb feladatainak elhanyagolásához vezet/ett/. Ugyanakkor e gyakorlat kevésbé szembeszökő, nem azonnal jelentkező következményei az évtizedes léptékű, vagyis a *növekedésmélet* szintjén értelmezhető felzárkózás és a társadalmak tartós versenyképessége szempontjából nem kevésbé kártékony, mint az EU számos állama mellett Ma-

gyarországot is sújtó ódivatú populizmus. Ideje lenne ezért a demokráciát félreértelmező nézetek visszaszorításának, mert közösségi döntések nélkül, pusztán technokratikus alapon egyetlen gazdaság sem képes tartósan és fenntartható módon felzárkózni, sőt az EU mai követelményeinek sem tudunk megfelelni. Ez pedig – a

tartósuló *árfolyamkockázat és a magasabb kamatszint* csatornáján – az euróövezetből kimaradó valahány ország növekedési potenciálját is és tényleges növekedési ütemét is a *lehetőségnél alacsonyabbra* állítja be. Ennek felismerése a döntéshozókat épp úgy terheli majd mind az elemzőket, mind pedig az írástudókat.

JEGYZETEK

- ¹ Az írás a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kara és a Hajdú-Bihari Kereskedelmi és Iparkamara által rendezett konferencia előadásán alapul, Debrecen, 2008. március 28. Az előadásokból válogatás jelenik meg Muraközy László szerkesztésében az Akadémiai Kiadónál.
- ² Ez értelemszerűen a fizetési és nem a külkereskedelmi/áruforgalmi mérlegre vonatkozik. Számos ország, ahol a láthatatlan tételek súlya jelentős, ennél nagyobb hiányokkal is tartósan együtt tud élni, Ausztriától Horvátországon át Görögorszáig, hiszen az idegenforgalom, a tengerhajózás és a pénzügyi szolgáltatások szerepe a posztindusztriális társadalmakban akár meghatározó is lehet – de mindenképpen lényeges – a hagyományos árucseré és termelés ellenében. A fő szövegben szereplő országok egyikében sem ez a helyzet.
- ³ E sorba illik Venezuela, Bolívia, Nigéria, Malajzia és Oroszország is.
- ⁴ Rimsics, I. (2008): Recent economic developments and banking in Latvia (notes), Riga, June, available at: www.bank.lv/eng, letöltve: 2008. július 2.
- ⁵ Macroeconomic development and outlook for the Lithuanian economy, 30 April, elérhető: www.lb.lt/eng, letöltve 2008. július 3-án
- ⁶ Bank of Estonia: Estonian Economic and Monetary Policy, no. 1/2008, 19. oldal, elérhető: www.eesti-pank.info, letöltve 2008. július 3-án
- ⁷ ECB: Statistics Pocket Book, May, 2008, Frankfurt/M., 37.3844. oldal
- ⁸ Bulgarian National Bank: Economic Review, no. 1/2008, elérhető: www.bnb.bg, letöltve 2008. július 3.
- ⁹ National Bank of Romania/2008/: Inflation Report, May, 39. oldal, elérhető: www.bnro.ro/publications, letöltve 2008. július 3.
- ¹⁰ UniCredit Group (2008): CEE Quarterly, no. 2., Bécs (negyedéves statisztikai és elemző kiadvány), 28. oldal
- ¹¹ Ebben szerepet játszhatott az is, hogy az EU meghatározó országaiban sokkal kevésbé általános a bankszektor túlnyomóan külföldi tulajdonlása, ami az új tagállamokban és Horvátországban is jellemző.
- ¹² Míg az angol nyelvben a „priorities” száma tetszőleges lehet, a magyar nyelv természetéből adódóan súlypont – mint a hajónál is – csak egy lehet, józan állapotban legalábbis. Az a tény, hogy minden kormányzat mindig számos szempontot mérlegel, egyáltalán nem azonos azzal, hogy mit tekint vízvázlatónak, olyan értéknek, amivel semmiképp sem megy szembe, sőt mindenképp el kívánja érni.
- ¹³ Ezt teszi számos civil szervezet, például az ország erkölcsi állapotai miatt joggal adódó Márciusi Charta is.
- ¹⁴ Erről az összetett és vitatott bölcséleti kérdésről a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Konrad Adenauer Alapítvány tartott nemzetközi konferenciát Budapesten, 2008. február 28-án. Az előadásokból válogatás jelenik meg Berán Ferenc szerkesztésében.
- ¹⁵ Forrás: ECB: Statistics Pocket Book, June, 2008, Frankfurt/M., 38–39. oldal
- ¹⁶ A magyar gazdaságról szólva a legélesebben Surányi György (2008) fejtette ki – Lengyel Lászlóval vitázva – azt a hagyományörzőnek is tekinthető nézetet, amely szerint a szélsőségek és a nyilvánvaló butaságok mellőzése esetén hazánkban a nagy reformok elmaradása sem lenne/lett volna baj a 2000-es években a későbbi teljesítmény szempontjából.
- ¹⁷ Az más kérdés, hogy a legtöbb elemző által többé-kevésbé egységesen elutasított népszerűség-hajhászó lépések sorozata és a gazdaságpolitika egészé-

nek hitelvesztése miatt ennek elérése sem tekinthető adottnak. Sőt, más elemzések arra is felhívják a figyelmet, hogy már a 2004–2007 közti időszakban kimutatott növekedésből is egy százalékpontot meghaladó volt a körülmények által nem indokolt költségvetési expanzió hatása.

¹⁸ UniCredit Group: i.m., 14. oldal

¹⁹ És persze a hangya pluszmunkájáért nem a tücsköt

fogják hibáztatni, akinek inkább jó emléke él majd...

²⁰ A négypárti kormánykoalíciót jelenleg éppen a korrupcióellenes ügynökséget övező botrányosorozat és a törvényhozást népszavazással való feloszthatóságát szorgalmazó kezdeményezés teszi borulékonná. Lásd: Economist Intelligence Unit: Latvia-Main Report, London, 2008. június 18. (on-line kiadás).

IRODALOM

ANTAL L. (2004): Fenntartható-e a fenntartható növekedés? *Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány*

BACK, P. – ÉGERT, B. – WALKO, Z. (2007): Credit Growth in central and eastern Europe reconsidered, *Bécs, ÖNB, Focus on European Integration*, 2. szám, www.onb.at

BORKÓ T. (2008): Eltérő háttérű, nyersanyagban gazdag országok növekedésének fenntarthatósága a főbb nemzetközi indexek fényében, *Competitio/Debrecen*, 7. évfolyam, 1. szám, 145–168. oldal, www.econ.uideb.hu/kutatás

BÖNKER, F. (2008): Von der Europaisierung zur De-Europaisierung? Das Beispiel der Steuerpolitik in Ostmitteleuropa, In: BÖNKER, F. – WIELGOHS, J. szerk: *Postsozialistische Transformation und europäische /Des/integration*, Marburg, Metropolis Verlag, 199–210. oldal

CSABA L. (2007): The New Political Economy of Emerging Europe, második, átdolgozott és kibővített kiadás, *Budapest, Akadémiai Kiadó*

DARVAS Zs. – SZAPÁRY Gy. (2008): Az euróövezet bővítése és euróbevezetési stratégiák, *Budapest, Argenta Tanulmányok*, 1. szám, átdolgozott változata megjelenés alatt a *Közgazdasági Szemle* hasábjain

DORNBUSCH, R. – EDWARDS, S. szerk. (1991): The Macroeconomics of Populism in Latin America, *Chicago, The University of Chicago Press*

ENOCH, C. – ÖTKER-ROBE, L. szerk. (2007): Rapid Credit Growth in Central and Eastern Europe: Endless Boom or an Early Warning? *New York, Palgrave for the IMF*

ERDŐS T. (2003): Fenntartható gazdasági növekedés, *Budapest, Akadémiai Kiadó*

ERDŐS T. (2006): Növekedési potenciál és gazdaságpolitika, *Budapest, Akadémiai Kiadó*

ÉGERT, B. – DRINE, I. – LOMMATSCH, K. – RAULT, U. (2003): The Balassa-Samuelson-effect in Central and Eastern Europe: Myth or Reality? *Journal of Comparative Economics*, 31. évfolyam, 3. szám, 555–572. oldal

GYÖRFFY D. (2007): Szabályok és választások: a költségvetési politika mozgásteret az Európai Unióban, *Külgazdaság*, 51. évfolyam, 11–2. szám, 60–76. oldal

KÁDÁR B. (1977): Latin-Amerika gazdasági dilemmái, *Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*

KOMÁROMI A. (2008): A monetáris aggregátumok szerepe a monetáris politikában, *Budapest, MNB Tanulmányok*, 71. szám, január, www.mnb.hu

LÁMFALUSSY S. (2008): Pénzügyi válságok a fejlődő országokban, *Budapest, Akadémiai Kiadó*

MEHLUM, M. – MOENE, K. – TORVIK, R. (2006): Institutions and the resource curse, *Economic Journal*, 508. szám, január, 1–16. oldal

MURAKÖZY L. szerk. (2007): „Fecseg a felszín és hallgat a mély”. Tudatok és tudatalattiak a gazdaságpolitikában, *Budapest, Akadémiai Kiadó*

SURÁNYI Gy. (2008): A józan ész védelmében, *Nép-szabadság*, június 14.

SZEGVÁRI I. (1988): A gazdaságpolitika eredménytelen küzdelme a külgazdasági egyensúlyhiánnyal (1979–1986), I–II. rész, *Külgazdaság*, 32. évfolyam 7–8. és 9. szám

TANZI, V. (2005): The economic role of the state in the 21st century, *CATO Journal*, 25. évfolyam, 3. szám, 617–638. oldal, www.cato.org